

ԱՎԱԳ Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Պատմական գիտ. թեկնածու

ՎԱՎԵՐԱԳՐԵՐ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ (1944–1961)¹

Ինչ խոսք, հայ մամուլի պատմության մեջ կարելի է տեսնել զբաղեցնում կրոնա-եկեղեցական ուղղվածությունն եւ պատկանելիությունն ունեցող պարբերականները: Եւ իհարկե այդ շարքում հիրավի առանձնահատուկ են Մայր Աթոռի պաշտոնական «Արարատ» եւ «Էջմիածին» ամսագրերը, որոնք մեծ ներդրում են նշանակություն ունեն մասնավորապես մամուլի եւ հայագիտության զարգացման գործում:

Անշուշտ, «Էջմիածին» ամսագիրն «Արարատ»-ի² ժառանգորդն էր հետեւյալ պատճառներով: Նախ, 1919 թ. ընդհատված «Արարատ»-ին արդեն 1920 թ. հաջորդած «Էջմիածին»-ը³ իրավամբ կարելի է համարել իրավական եւ խմբագրական պատկանելիության առումներով նախորդի ժառանգորդ: Իսկ արդեն շուրջ 25 տարվա ընդմիջումից հետո 1944 թ. սկսվեց վերահրատարակվել «Էջմիածին»-ը՝ որպես «Պաշտօնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի»⁴:

Առաջին իսկ համարում Ամենայն Հայոց Հայրապետության ազգընտիր Տեղակալ Գեւորգ Արքեպիսկոպոսը մասնավորապես նշում էր. «Հայրապետական ամսագիրը հանդիսանում է այն միջոցը, որը պետք է համախմբի սփյուռքի բոլոր հայերին իրենց սրբազան Հայրենիքի շուրջը, Մայր Աթոռի շուրջը: Հայությանն ուղղված մեր կոչի մեջ ասել ենք. «Հայր, բացի Սովետական Հայաստանից, չունի այլ հայրենիք: Հայր Հայաստանից դուրս չունի այլ հաստատուն կռիվ, բայց եթե Մայր Հայրենիքը, հայ եկեղեցին եւ նրան գլխավորող Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը

¹ Ստացվել է՝ 2.05.2024, գրախոսվել է՝ 9.05.2024: Էլ. հասցե՝ avag.harutyunyan@yandex.com:

² Տե՛ս մանրամասն «Արարատ» (1868–1919), Մատենագիտություն, կազմող՝ Ս. ԿՈՄԻՆՅԱՆ, Ս. Էջմիածին, 1970:

³ Տե՛ս մանրամասն Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հասարակական եւ դիվանագիտական գործունեությունը (1918–1920 թթ.), Ս. Էջմիածին, 2018, էջ 72–95:

⁴ Տե՛ս մանրամասն «Էջմիածին» (1944–1973), Մատենագիտություն, կազմող՝ Ս. ԿՈՄԻՆՅԱՆ, Ս. Էջմիածին, 1975:

Ս. Էջմիածնի Հայրապետական Աթոռով»։ Այս պատգամով հրապարակ է գալիս Հայրապետական ամսագիրը, նույն այդ պատգամով նա կշարունակի իր գոյությունը եւ հետագայում»⁵։

* * *

Ինչպես ընթերցողի, այնպես եւ ամսագրի գործունեության ուսումնասիրության մեջ զբաղվող պատմաբանների աշխատանքը դյուրին դարձնելու նպատակով փաստաթղթերը հրապարակվում են բովանդակային չորս բաժիններով՝ բնականաբար յուրաքանչյուրում պահպանելով ժամանակագրական սկզբունքը։

Առաջին բաժնում ներկայացված է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գեորգ Զ. Չորեքչյանի գրագրությունը, որն ի հայտ է բերում Մայր Աթոռի դիրքորոշումը խորհրդային պետության եւ Սփյուռքի նկատմամբ։ Արդեն 1945 թ. ապրիլի 3-ին նա ԽՍՀՄ առաջնորդ Ի. Վ. Ստալինին դիմեց տպարան ունենալու թույլտվության հարցով, որտեղ ի մասնավորի պետք է հրատարակվեր «Էջմիածին» ամսագիրը. «Թույլատրել տպագրել «Էջմիածին» ամսագրում, հատուկ բաժնում, գիտա-հետազոտական հոդվածներ հայագիտության հարցերի ուսումնասիրության վերաբերյալ, քանի որ առանց դրա ամսագիրն արտասահմանում հաջողություն չի ունենա եւ չի կարող իրականացնել իր հիմնական դերը – խորհրդային Հայաստանի հետ արտասահմանյան հայերի կապերի ամրապնդումը։ Հարկավոր է հաշվի առնել, որ սբ. Էջմիածնի նախկին պաշտոնական օրգանում – «Արարատ» ամսագրում, տպագրվել են այդպիսի հոդվածներ»⁶։

1952 թ. հուլիսի 15-ին ՀԽՍՀ կառավարության նախագահ Ս. Կարապետյանին հղած նամակում Գեորգ Զ. Չորեքչյանը ամսագրի հրատարակությունը կարեւորում էր քաղաքական տեսանկյունից. «Մեր համոզմունքն է, որ Մեր վարած քաղաքականութիւնը համապատասխան է Հայրենի Երկրի եւ Հայ ժողովրդի շահերին եւ համերաշխ Հայրենի Պետութեան քաղաքականութեան, որով ուրեմն համագործակցում ենք Հայրենի Պետութեան գործունէութեան։ Մեր ամսագիրը լիովին արձագանքում է թէ՛ Հայրենի Երկրի եւ թէ՛ խորհրդային Միութեան մէջ տեղի ունեցող բոլոր կարեւոր երեւոյթներին, երեւոյթները լուսաբանելիս առաջնորդ ունենա-

⁵ Տե՛ս Հայ եկեղեցու պարտքը իր ժողովրդի հանդեպ, «Էջմիածին», 1944, թ. 1, էջ 3։

⁶ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 32, գ. 97, թթ. 1–2։

լով պետական տեսակէտը: Նկատի առնելով ամսագրի գոյութեան անհրաժեշտութիւնը, այլ եւ այն հանգամանքը, որ ներկայ պայմաններում Մենք անկարող ենք Մեր ոյժերով պահպանել նորա գոյութիւնը, խնդիրը կը լինէր, որ մեր Հայրենի Պետութիւնը ժամանակաւորապէս իր վերայ առնէր վերոյիշեալ ծախսերը»⁷:

«Սիրելի զավակ» «Էջմիածին» ամսագրի ճակատագրով մտահոգ Գեորգ Զ. տպագրութեան խնդրով կրկին դիմեց ԽՍՀՄ Մինիստրների Խորհրդին. «Տպագրութեան թանկութեան, իրացման-վաճառքի կազմակերպչա-տեսի-նիկական դժվարութիւնների շնորհիվ «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակութիւնը դեֆիցիտային է, եւ հոգու աչքով ցավով ստիպված եմ փակել մեր օրգանը, որն արտասահմանյան հոտի հետ բարոյա-քաղաքական կապի հիմնական աղբյուր եւ խորհրդամետ քարոզչութեան արդյունավետ զենք էր: Մեր ամսագիրն, ըստ էութեան, արտասահմանյան հայերի շրջանում բավականին հեղինակավոր հասարակական-քաղաքական հրատարակութիւն էր: «Էջմիածին»-ի եւ Հոգեւոր Ակադեմիայի փրկութեան համար նվազագույնը տարեկան 500 000-ական ռուբլի է պահանջվում: Մենք խնդրում ենք ԽՍՀՄ Մինիստրների Սովետին հինգ տարով տարեկան այդ գումարով ապահովել: Որպէս այդ օգնութեան համար Մեր երախտագիտութեան հավաստիք Մենք մեր կողմից Մեր Կառավարութեանը տարեկան 10 000 դոլար կտրամադրենք»⁸:

Երկրորդ բաժնում ներկայացված են կազմակերպչական բնույթի փաստաթղթերը, որոնք արտացոլում են ամսագրի հրատարակչական, կազմակերպչական, տարածման գործընթացը, առկա բազմաթիվ դժվարութիւնները, դրանց լուծման ուղիները:

Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Ս. Հովհաննիսյանը 1947 թ. հունվարի 25-ի զեկուցագրում հանգամանալից ներկայացնում էր ամսագրի առաջին տարիների գործունեության բարդութիւնները. «1. ամսագրի բոլոր համարները տպագրվում են մոտավոր 6 ամիս ուշացումով «կորցնելով արդիական նշանակութիւնը», 2. տպարանի ղեկավարութիւնն անտեսում է ամսագրի տպագրութիւնը՝ միշտ թողնելով կուսակցա-պետական հրատարակութիւններից հետո, «եթե ազատ ժամանակ կունենան», 3. տպարանում միայն ամսագրի թուղթն է գողացվում, կլի-

⁷ Տէս ՀԱՍ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 105, թթ. 1–10:

⁸ Տէս ՀԱՍ, ֆ. 1, ց. 32, գ. 97, թթ. 28–30:

շեները փչացվում, ինչը չի բացահայտվում եւ պատժվում, 4. անորակ է տպագրվում, բազմաթիվ տառասխալներով, չնայած լավ կլիշեների առկայությանը՝ նկարներն երբեմն շուռտիպ են տպագրվում, 5. ամեն անգամ խմբագրությունը ստիպված է աղաչել, խնդրել, ինչ-որ բան խոստանալ, որպեսզի աշխատանքն առաջ գնա, 6. ծախսերը կամայական են հաշվարկվում, ուռճացված»⁹: Զեկուցագրից պարզ էին դառնում իշխանությունների դրած խնդիրները. «Ամսագիրը պարտավոր է նախ եւ առաջ հոգեւոր կենտրոն էջմիածնի գործունեությունը, առօրեականության արդի հարցերը լուսաբանել, կաթոլիկ եկեղեցու սադրանքների դեմ ուղղված նպատակային հոգվածներ տպել, ցույց տալ հոգեւորականության վերաբերմունքը արտասահմանյան հայերի ներգաղթին, եւ յուրաքանչյուր համարում հայագիտության, պատմության եւ այլ հարցերի վերաբերյալ 1–2 հոգված տեղադրի»¹⁰:

Պետական բարձր արժեւորման վկայություն էր Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահի՝ 1947 թ. տված հետեւյալ գնահատականը. ««Էջմիածին»-ը արտասահմանյան ընթերցողների շրջանում այնքան հանրաճանաչ է դարձել, որ արտասահմանում հրատարակվող մի շարք հայկական թերթեր սկսեցին ամսագրի բազմաթիվ հոգվածներ վերատպել: Նրա հանրաճանաչության մասին է խոսում նույնպես առանձին անձանց եւ առաջադեմ հայկական մամուլի դրական արձագանքների մի ողջ շարքը»¹¹:

Ամսագրի տպաքանակի բաշխման-տարածվածության հստակ պատկերացման տեսանկյունից ուշագրավ են 1954 թ. ապրիլի 7-ին Մայր Աթոռի Դիվանի¹² եւ 1961 թ. փետրվարի 1-ին ամսագրի խմբագիր Ա. Հատիտյանի¹³ ներկայացրած ցուցակները, որտեղ ներկայացվում էին ամսագրին անհրաժեշտ սփյուռքահայ պարբերականների ցանկը եւ ամսագրի տարածման մանրամասն ենթաբաժանված ցուցակները (պարբերականների, թեմերի, կառույցների, անձանց):

Ոչ պակաս հետաքրքրություն են ներկայացնում երրորդ բաժնի ֆինանսական բնույթի փաստաթղթերը, որոնցում առավել ակնառու

⁹ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 27, գ. 54, թթ. 10–24:

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 32, գ. 97, թթ. 38–39:

¹² Տէս ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 125, թ. 3–5:

¹³ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 226, թթ. 1–12:

պարզաբանվում են ամսագրի սկզբնական շրջանում ունեցած անթիվ-անհամար դժվարությունները: Այսպես, 1944 թ. խմբագրությունն անգամ մեքենագրուհի շուներ, օգտվում էր պետական թերթերի, բուհերի մեքենագրուհիների ծառայություններից: Նույն պարագան վերաբերում էր բանվորների եւ տրանսպորտի միջոցների բացակայությանը: Առաջին տարվա համարների ձեւավորումը կատարել էին Հակոբ Կոչոյանը, Նեմրուժ Բաղդասարյանը, Վրույր Արտաշեսը, Ստեփան Ալթունյանը, Գառնիկ եւ Օգսեն Ասատրյանները: Ամսագրի աշխատակիցներից հիշատակվում են՝ Վարդան Փոթեյանը, Վարդ Բդոյանը, Սարգիս Մարգարյանը, Հովսեփ Գրիգորյանը: Այս ամենի եւ հեղինակների հոնորարների, տպագրահրատարակչական բոլոր ծախսերի միակ ֆինանսավորման աղբյուրը միայն Ամենայն Հայոց Հայրապետության Ազգընտիր Տեղակալ Գեորգ Արքեպիսկոպոսն էր¹⁴:

1951 թ. գեկտեմբերի 1-ին Հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Հ. Գրիգորյանը հերթական անգամ փաստագրում էր, որ ամսագիրը փակման իրական վտանգի առջեւ է կանգնած: Նա հատկապես շեշտում էր հետեւյալը. ««Էջմիածին» ամսագրի հրատարակությունը արտասահմանյան հայերի առաջադեմ շրջանակների կողմից դիտարկվում է ոչ միայն որպես ԽՍՀՄ-ում եկեղեցու ազատության եւ եկեղեցու նկատմամբ խորհրդային պետության լոյալ վերաբերմունքի փաստ, այլեւ կապվում է ընկեր ՍՏԱԼԻՆԻ անվան հետ, քանի որ ռեակցիոն շրջանակները (դաշնակներ, կաթոլիկներ) ամսագրի հրատարակությունը գնահատում էին եւ այժմ շարունակում են գնահատել որպես «բոլշևիկների հերթական խաբեբայություն», որպես ժամանակավոր միջոցառում, իրականացված արտասահմանյան հասարակայնության խաբեկանքի համար եւ կանխագուշակում դրանց շուտափույթ փակումը: ամսագրի փակումը փաստացի թշնամական շրջանակների զրպարտչական հայտարարությունների հաստատմանը կնպաստի»¹⁵: Ըստ այդմ, նա ՀԿԿ Կենտկոմին առաջարկում էր թույլատրել Գեորգ Զ.-ին բաժանորդագրվել սփյուռքահայ պարբերականներ, խնդրում հրահանգել, որպեսզի կարգավորեն ամսագրի տպագրության ժամանակացույցը եւ որակը:

¹⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 1143, ց. 12, գ. 152, թթ. 1–20:

¹⁵ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 31, գ. 69, թթ. 152–153, 161–162:

Վերոնշյալ հանգամանքների քաղաքական կարեւորությամբ էր պայմանավորված 1952 թ. հունվարի 16-ին Հ. Գրիգորյանի հետ արդեն ՀԿԿ Կենտկոմի քարտուղար Զ. Գրիգորյանի ու պետական անվտանգության մինիստր Ս. Կորիսմազյանի համատեղ զեկուցագիրը Կենտկոմի 1-ին քարտուղար Գր. Հարությունյանին: Զեկուցագրում, նկատի ունենալով Մայր Աթոռի ֆինանսական սուղ հնարավորությունները, նպատակահարմար էր համարվում «էջմիածնի կաթողիկոսարանի նորմալ եւ ակտիվ գործունեության համար նվազագույն նյութական բազայի ապահովման ուղղությամբ» հետեւյալ միջոցառումների իրականացումը. 1. թույլատրել Գեորգ Զ.-ին արտասահմանում ամսագրի վաճառված գումարով անհրաժեշտ նյութերի ձեռքբերում, 2. Հայկական ԽՍՀ Մինիստրների Խորհրդին հանրապետության բյուջեյում ամսագրի պահպանման համար դոտացիա տարեկան 120 հազար ռուբլի նախատեսել, 3. արտասահմանյան թեմերը էջմիածնից պառակտման նախազգուշացման նպատակով ուժեղացնել էջմիածնի արտասահմանյան գործունեությունը, 4. ամսագրի աշխատանքը վերականգնել, որպեսզի վերականգնվի նորմալ պարբերականությունը – 12 համար տարեկան, տպաքանակը 3.000 օրինակ¹⁶:

Զորրորդ բաժնում տեղակայված նամակներն ամսագրի գործունեությունը ներկայացնում են միանգամայն այլ հարթությունում: Ընդամենը մի փոքր խումբ նամակների շնորհիվ ընթերցողի համար ակնհայտ է դառնում ամսագրի վայելած համընդհանուր հարգանքը, որ տածում էր սփյուռքահայ եկեղեցական, մտավոր-հասարակական շրջանակները:

Այսպես, հիշատակենք Ռումինիայի թեմի առաջնորդ Վազգեն Եպիսկոպոսի¹⁷ (ապագա Վազգեն Ա. Ամենայն հայոց կաթողիկոս), Բերիո թեմի առաջնորդ Զարեհ Եպիսկոպոսի¹⁸ (ապագա Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս), «էջմիածին»-ի խմբագիր պրոֆեսոր Ա. Գ. Աբրահամյանի¹⁹ (ամսագրի գործունեության դժվարությունների մասին), Մատթեւոս Արամ Գալենտերի²⁰ (1915 թ. Կոմիտասի աքսորի անհայտ վավերական մանրամասների մասին) նամակները:

¹⁶ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 32, գ. 97, թթ. 70–73, 77:

¹⁷ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 1143, ց. 13, գ. 388, թ. 10:

¹⁸ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 1143, ց. 13, գ. 388, թ. 21:

¹⁹ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 53, թ. 1–4:

²⁰ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 125, թ. 28–29:

* * *

Քննարկվող ժամանակաշրջանում «Էջմիածին» ամսագիրը խմբագրել են՝ պրոֆեսոր Առաքել Առաքելյանը (1944–1948, 1955–1956), Լեւոն Կիսիբեկյանը (1948–1950), պրոֆեսոր Աշոտ Աբրահամյանը (1950–1955), Արթուր Հատիտյանը (1956 թ.-ից)։

Առաջին համարից հեղինակներ էին մասնավորապես՝ Գեորգ Զ., Գարեգին Ա. Հովսեփյանը, Ստեփանոս Մալխասյանցը, Հրաչյա Աճառյանը, Երվանդ Շահազիզը, Գարեգին Լեւոնյանը, Աշոտ Աբրահամյանը, Ռուբեն արքեպիսկոպոս Դրամբյանը, Սիյուռքից՝ Արտավազդ արքեպիսկոպոս Սյուրմեյանը, Արշակ Ալպոյաճյանը։ Նշենք, որ հետագայում հայ մշակույթի անվանի գործիչներն իրենց պարտքն էին համարում աշխատակցել ամսագրին։

Ամսագրի 1944–1952 թթ. սկզբնական տարիների համարների տպագրման հաճախականության, ծավալների վերաբերյալ հստակ պատկերացման համար ներկայացնում ենք հետևյալ վիճակագրական աղյուսակ-ցուցակը։

Արդեն 1956 թ. ամսագրի խմբագրությունը Մայր Աթոռում ունեցավ իր առանձին խմբագրական գրասենյակը, 3 մնայուն աշխատակիցներով, տպաքանակը 2000-ից հասավ 3500։ Եթե մինչև 1961 թ. ամսագիրը տպագրվում էր Երեւանի տպարաններում, ապա դրանից հետո սկսեց տպագրվել Մայր Աթոռում։ Իսկ 1965 թ. միաբաններից եւ գիտնականներից կազմվեց խմբագրական կայուն մարմին։

«Էջմիածին» ամսագիրը դարձավ եկեղեցական, հայագիտական ծանրակշիռ պարբերական, նախորդ «Արարատ»-ի ավանդների հավատարիմ շարունակողը, ժառանգորդը եւ զարգացնողը, Հայրենիք-Սիյուռք կապի ստեղծողն ու ամրապնդողը, հայ մտավորականության ոգեշնչողն ու հովանավորը։

Հայաստանի ազգային արխիվի մի շարք հավաքածուներից հրապարակելով նորահայտ փաստաթղթերը՝ համոզված ենք, որ դրանք կնպաստեն «Էջմիածին» ամսագրի պատմության ամբողջական հետազոտությանը, ինչի անհրաժեշտությունը վաղուց է հասունացել։ Այդ է պահանջում «Էջմիածին» ամսագրի տասնամյակների անուրանալի վաստակը Ս. Էջմիածնի հեղինակության ու ավանդների քարոզման եւ հայապահպանության գործում, ինչպես նաեւ եկեղեցական-հայագիտական ուսումնասիրությունների ոլորտում։

Թիվ	Հ/հ	Ամիս	Էջ	Թիվ	Հ/հ	Ամիս	Էջ	Թիվ	Հ/հ	Ամիս	Էջ
1944	1	Հունվ.	51	1947	1–2	Հունվ.–փետր.	94	1950	9–10	Սեպտ.–հոկտ.	95
1944	2–3	Փետր.–մարտ	62	1947	3–4	Մարտ–ապրիլ	95	1950	11–12	Նոյ.–դեկտ.	99
1944	4–5	Ապր.–մայ.	45	1947	5–6	Մայ.–հուն.	94	1951	1–3	Հունվ.–մարտ	95
1944	6	հունիս	55	1947	7–8	Հուլ.–օգ.	94	1951	4–6	Ապր.–հունիս	95
1944	7–9	Հուլ.–սեպտ.	48	1947	9–10	Սեպտ.–հոկտ.	95	1951	7–8	Հոկ.–օգ.	95
1944	10–12	Հոկտ.–դեկտ.	50	1947	11–12	Նոյ.–դեկտ.	95	1951	9–10	Սեպտ.–հոկտ.	95
1945	1–2	Հունվ.–փետր.	52	1948	1–2	Հունվ.–փետր.	95	1951	11–12	Նոյ.–դեկտ.	95
1945	3–4	Մարտ–ապր.	51	1948	3–4	Մարտ–ապր.	95	1952	1	Հունվ.	63
1945	5 ²¹	Մայ.	58	1948	5–6	Մայ.–հուն.	95	1952	2	Փետր.	63
1945	6–7	Հուն.–հուլ.	66	1948	7–9	Հուլ.–սեպտ.	102	1952	3	Մարտ	63
1945	8–10 ²²	Օգ.–հոկտ.	57	1948	10–12	Հոկտ.–դեկտ.	102	1952	4	Ապր.	63
1945	11–12	Նոյ.–դեկտ.	70	1949	1–2	Հունվ.–փետր.	95	1952	5	Մայ.	63
1946	1 ²³	Հունվ.	63	1949	3–4	Մարտ–ապր.	95	1952	6	Հուն.	63
1946	2–3	Փետր.–մարտ	87	1949	5–12	Մայ.–դեկտ.	99	1952	7	Հոկ.	63
1946	4–5	Ապր.–մայ.	82	1950	1–2	Հունվ.–փետր.	95	1952	8	Օգ.	63
1946	6–7	Հուն.–հուլ.	92	1950	3–4	Մարտ–ապր.	95	1952	9–10	Սեպտ.–հոկտ.	63
1946	8–10	Օգ.–հոկտ.	95	1950	5–6	Մայ.–ապր.	95	1952 ²⁴	11–12	Նոյ.–դեկտ.	71
1946	11–12	Նոյ.–դեկտ.	95	1950	7–8	Հուլ.–օգ.	95				

²¹ Առաջին անգամ նշված է «տիրած 1500» եւ «Հայկական ՍՍՌ ժողովրդավարական կուլտուրայի կոմիտեի եւ ամսագրերի տպարան, Երևան»:
²² Ակտուհետ նշված է «N° 3 տպարան»:
²³ «Հայկական ՍՍՌ Միջխորհրդային Սովետական կուլտուրայի կոմիտեի կողմից հրատարակվող թերթի N° 2 տպարան»:
²⁴ 1952-ից հրատարակվողներ կանոնավորվեց տարեկան 12 համար եւ կայուն էջաքանակ (բացառիկ համարները չհաշված):

Ա.

ԳԵՎՈՐԳ Զ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԳՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԹԻՎ 1

ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ

ԻՌԱԽՖ ՎԻՍՍԱՐԻՈՆԻ ՍՏԱՆԻՆՆԻՆ²⁵

...Սբ. Էջմիածնի վերականգնման համար անհրաժեշտ եմ գտնում ներկայացնել ձեզ նրա Գերագույն Պատրիարք-Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին հետևյալ իրավունքների եւ արտոնությունների տրամադրումը, որոնք եկեղեցու եւ Հայրենիքի շահերից բխող նրա աշխատանքին ավելի մեծ թափով կապահովեն:

3. Թույլատրել սբ. Էջմիածնին ունենալ իր տպարանը հետևյալի տպագրության համար. Հոգեւոր Ակադեմիայի դասագրքեր, եկեղեցական գրքեր, Կաթողիկոսի կոնդակներ, «Էջմիածին» ամսագիր եւ եկեղեցական օրացույց:

4. Թույլատրել տպագրել «Էջմիածին» ամսագրում, հատուկ բաժնում, գիտա-հետազոտական հոդվածներ հայագիտության հարցերի ուսումնասիրության վերաբերյալ, քանի որ առանց դրա ամսագիրն արտասահմանում հաջողություն չի ունենա եւ չի կարող իրականացնել իր հիմնական դերը — Խորհրդային Հայաստանի հետ արտասահմանյան հայերի կապերի ամրապնդումը:

Հարկավոր է հաշվի առնել, որ Սբ. Էջմիածնի նախկին պաշտոնական օրգանում - «Արարատ» ամսագրում, տպագրվել են այդպիսի հոդվածներ: Այդպիսի հոդվածներ տպագրվում են եւ ներկայումս Կիլիկիայի Կաթողիկոսության եւ Երուսաղեմի պատրիարքարանի ամսագրերում²⁶:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱԶԳՆՏԻՐ ՏԵՂԱԿԱԼ

ԳԵՆՐԳ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՍՈՍ ԶԵՈՐԵՔԶՅԱՆ

1945 թ. ապրիլի 3

ՀԱՍ. ֆ. 1, ց. 32, գ. 97, թթ. 1-2: Մեֆենագիր: Պատճեն: Թարգմ. ռուս.:

²⁵ Կա մակագրություն. «Համաձայն եմ: ԽՍՀՄ Ժողովրդային նախագահ ՍՏԱՆԻՆ. 19/IV.45 թ.»:

²⁶ Նկատի ունի «Հասկ» եւ «Սիոն» պարբերականները:

ԹԻՎ 2

ԺՈՂԿՈՄՍՈՎԵՏԻՆ կից Հայ եկեղեցու Գործերի հորհրդի նախագահ
Պատուարժան Ս. Ն. Յովհաննիսեանին

Ազգային-եկեղեցական ժողովում Բէյրութի պատգամաւոր քաղաքացի Մկրտիչ Մսրլեանը²⁷ սիրայօժար յանձն առաւ նուիրել Ս. Էջմիածնին մի տպարանի սարքաւորում: Նկատի առնելով, որ Էջմիածնի համար անհրաժեշտ է, ըստ հնարաւորութեան, շուտափոյթ ստանալ տպարանական մեքենաները իր աղաղակող կարիքներին բաւարարելու համար: Այս առթիւ Մենք որոշել ենք գործուղել Բէյրութ²⁸ «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրի տեղակալ զոցենտ Առաքել Գէորգի Առաքելեանին²⁹ եւ տպարանական գործի մասնագէտ Նիկողոս Խաչատրի Մանուկեանին ամսագրի համար մշտական աշխատակիցներ ձեռք բերելու, եւրոպական ճաշակաւոր եւ բարձր տեխնիկա ունեցող տպարանի հետ ծանօթանալու եւ տպարանական մեքենաները ապահով Հայաստան փոխադրելու եւ Էջմիածնում սարքաւորելու համար: Ուստի այսու խնդրում եմ հաճիք անցագիր ստանալ յիշեալ անձանց համար:

Գէորգ Զ. Կաթուղիկոս Ամենայն Հայոց [ձեռագիր ստորագրություն]

3 Յունվ. [ար] 1946 ամի

ՀԱՍ. ֆ. 823, ց. 1, գ. 13, ք. 1: Բնագիր: Մեքենագիր³⁰:

ԹԻՎ 3³¹

ՀՍՍՌ Մինիստրների Սովետի նախագահ

Պատուարժան Ս. Կ. Կարապետեանին³²

15 Յուլիսի [19]52

²⁷ Մկրտիչ Մսրլեանը եղել է ՌԱԿ եւ ՀԲԸՄ նշանավոր անդամ, Թեքեյան մշակութային միութեան եւ Բէյրութի «Ջարթոնք» թերթի հիմնադիրներից:

²⁸ Պատվիրակութիւնը Երեւանից Բէյրութ է մեկնել 1946 թ. ապրիլի 28-ին «բարերար Մ. Մսրլեանի կողմից Մայր Աթոհն նվիրված տպարանի փոխադրութեան գործը կարգավորելու համար»: Տե՛ս «Էջմիածին», 1946, թ. 4–5, էջ 17:

²⁹ Առաքել Առաքելյան (1887–1980) – բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀեՍՀ գիտության վաստակավոր գործիչ: Ավարտել է Էջմիածնի Գեորգյան ճեմարանը (1907 թ.):

³⁰ Տպագրված է «Ծայրագոյն Պատրիարք եւ Կաթուղիկոս Ամենայն Հայոց» պաշտոնաթերթի վրա: Կա ձեռագիր մակագրություն. «Կցել գործին: Միջնորդություն հարուցված է: 4/1.46 թ., Ս. Հով. »:

³¹ Հրապարակվում են միայն «Էջմիածին» ամսագրին վերաբերող հատվածները:

³² Սահակ Կարապետյան (1906–1987) – 1944–1947 թթ.՝ ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի նախագահի տեղակալ, արտաքին գործերի մինիստր, 1947–1952 թթ.՝ Մինիստրների սովետի նախագահ:

Մեր այս գրութեամբ նպատակ ունինք Հայոց Հայրապետութեան ներկայ կարեւոր ձեռնարկների նկարագիրը տալ, նոցա նպատակները լուսաբանել եւ նոցա տնտեսական վիճակը բացատրել, որպէսզի պարզուի Մեր վերոյիշեալ ասածների ճշմարտութիւնը եւ որոշուի նոցա ապագայ ընթացքը:

Հայ Ժողովրդի, յատկապէս Սփիւռքի Հայութեան շահերի տեսակէտով Մենք Հայրենի Պետութեան թոյլտուութեամբ հրատարակում ենք Մայր Աթոռի պաշտօնական բերան «Էջմիածին» ամսագիրը, բացել ենք բարձրագոյն Հոգեւոր ճեմարան, իրաւունք ունենք բանալու տպարան, ղեկավարում ենք Արտասահմանի թեմերը³³: Հայոց Հայրապետութիւնը, ղեկավարելով վերոյիշեալ հաստատութիւնները, որոշ տեսակէտներով, բնականաբար վարում է նաեւ արտաքին քաղաքականութիւն Սփիւռքի Հայութեան նկատմամբ: Մեր համոզմունքն է, որ Մեր վարած քաղաքականութիւնը համապատասխան է Հայրենի Երկրի եւ Հայ Ժողովրդի շահերին եւ համերաշխ Հայրենի Պետութեան քաղաքականութեան, որով ուրեմն համագործակցում ենք Հայրենի Պետութեան գործունէութեան, եւ Մեր աւանշը հաստատում է Մեր այս համոզմունք:

Դառնանք արծարծուելիք հարցերին. Ա. «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակութեան Թ-րդ տարին է, որ հրատարակում ենք «Էջմիածին» ամսագիրը, որի ուղղութեանը լաւատեղեակ է ինչպէս մեր, նոյնպէս եւ Կեդրոնի իշխանութիւնը եւ որքան Մեզ յայտնի է պաշտօնական եւ մասնաւոր աղբիւրներից Կառավարութիւնը գոհ է Մեր պաշտօնական ամսագրից: Մեր ամսագիրը լիովին արձագանքում է թէ՛ Հայրենի Երկրի եւ թէ՛ Խորհրդային Միութեան մէջ տեղի ունեցող բոլոր կարեւոր երեւոյթներին, երեւոյթները լուսաբանելիս առաջնորդ ունենալով պետական տեսակէտը: Նա արձագանքում եւ լուսաբանում է Սփիւռքի Հայութեան եւ ընդհանուր կեանքի երեւոյթներին օբիեկտիւ մօտեցում ունենալով եւ առաջնորդուելով Ժողովուրդների շահերի տեսակէտով նա տալիս է բնիկ Երկրի եւ Սփիւռքի Հայութեան եւ ընդհանրապէս քոյր եկեղեցիների եկեղեցական կեանքի կարեւոր երեւոյթների նկարագիրն ու լուսաբանութիւնը, նա արծարծում է Հայ Երկրի, Խորհրդային Միութեան եւ Եվրոպական գրականութեան աչքի ընկնող խնդիրները բնորոշելով նոցա արժէքաւոր կողմերը եւ տալով գրական դէմքերի գնահատականը: Ամսագիրը հրատարակում է հայ հին

³³ Ընդգծված բառերը ձեռագիր ավելացրել է Գեորգ Զ.-ն:

մատենագրական նորոյթներ, տալով նոցա ուսումնասիրութիւնը, այլ եւ հայ խորհրդային նոր գրական երկերի գրախօսականները: Նա տալիս է հայրենադարձ ժողովրդի կեանքի նկարագիրը Հայրենի Երկրում, նորա տնտեսական եւ հոգեական վիճակը եւ նորա վերելքը բոլոր ասպարէզներում: Եւ վերջապէս Մեր ամսագիրը արձագանքում է նաեւ համամարդկային բնոյթ կրող կարեւորագոյն հարցերին, որպիսին է համաշխարհային խաղաղութեան եւ ազգերի ու Պետութիւնների համագործակցութեան եւ եղբայրութեան հարցերը: Այսպիսի թերթի գոյութեան անհրաժեշտութիւնը ընդհանուր առմամբ եւ մանաւանդ Սփիւռքի Հայութեան համար ինքնին հասկանալի է:

Վերոյիշեալ ձեռնարկները, որոնց անհրաժեշտութիւնը Մենք պատճառաբանեցինք եւ որ ինքնին հասկանալի է, ցարդ Մենք պահպանել ու տնտեսապէս ղեկավարել ենք գլխաւորապէս Սփիւռքի Հայութեան օժանդակութեամբ եւ շնորհիւ Արտասահմանից անմաքս ստացուած ապրանքների, Մեր Հայրենի Պետութեան համբերատար ոգու շնորհիւ եւ Մեծ Ստալինի լայնախոհութեան ու բարեացակամութեան եւ շնորհուած արտօնեալ իրաւունքի:

Ներկայումս, երբ Խորհրդային Իշխանութեան եւ երեք մեծ Պետութիւնների յարաբերութիւնը լարուած վիճակի մէջ է, որի հետեւանքով ջանքեր են թափուում նոցա կողմից դժուարացնելու Մեր յարաբերութիւնները Սփիւռքի Մեր թեմերի եւ Մեր ժողովրդի հետ, մինչեւ իսկ փորձեր են կատարուում էջմիածինը իսպառ անջատելու իր Արտասահմանի թեմերից, որպիսի փորձերը անյաջողութեան են մատնուում եւ կը մատնուեն, սակայն յաջողուել է նոցա ահաբեկման շնորհիւ արգելել դրամ փոխադրել Մեզ լինի այն նուիրատուութիւն թէ Հայ Եկեղեցու Սահմանադրութեան համաձայն թեմական պարտադիր գանձուելիք դրամ: Ստեղծուած պայմանների հետեւանքով վերոյիշեալ եւ այլ կարեւոր Մեր ձեռնարկները ի վիճակի չպիտի լինենք պահպանել, եթէ արտաքին աջակցութիւն չլինի:

«Էջմիածին» ամսագիրը ընթացիկ տարուանից լոյս է տեսնում Կառավարութեան գիտութեամբ եւ հաճութեամբ որպէս ամսագիր, որի տարեկան բիւջէն է 216.000 ռուբլի: Ճեմարանի պահպանութիւնը, որպէս բարձրագոյն լրիւ գիշերօթիկ Հաստատութիւն, նստում է էջմիածին ոչ պակաս, քան 500.000 ռուբլի: Նկատի առնելով վերոյիշեալ երկու հաստատութիւնների գոյութեան անհրաժեշտութիւնը, այլ եւ այն հանգամանքը,

որ ներկայ պայմաններում Մենք անկարող ենք Մեր ոյժերով պահպանել նոցա գոյութիւնը, Մեր խնդիրը կը լինէր, որ մեր Հայրենի Պետութիւնը ժամանակաւորապէս իր վերայ առնէր վերոյիշեալ ծախսերը, որ Մենք ի վիճակի լինէինք ոչ միայն պահպանել յիշեալ հաստատութիւնները, այլ եւ հնարաւորութիւն ունենայինք Մեր այլ կարեւոր ձեռնարկները ընդլայնել եւ խորացնել, ինչպէս օրինակ Արտասահման գործուղողութիւնը պատգամաւորների եւ այլ նման ձեռնարկների կենսագործումը:

Մեր ակնկալիք աջակցութիւնը ժամանակաւոր ենք կոչում այն պատճառով, որ Մենք ինքնավստահութիւն ունենք, թէ աշխարհում խաղաղութիւն կը հաստատուի, որի յաջողութեան մասին իսպառ չենք տարակուսում, որից յետոյ Մենք ոչ միայն հնարաւորութիւն կ'ունենանք Մեր սեփական ոյժերով կառավարել Մեր հաստատութիւնները, այլ եւ Մեր պարտքը զեղչելու բարոյական առաքինութիւնը կ'ունենանք:

Ներկայացնելով վերոյիշեալ զեկուցումը Մենք կատարեալ վստահութիւն ենք տածում, թէ Մեր բոլոր առաջարկ-խնդիրները կը յարգուեն, ինչպէս ցարդ յարգուել են, նկատի առնելով նոցա կարեւորութիւնն ու օգտակարութիւնը Հայ ժողովրդի եւ Հայրենի Երկրի համար:

Մնամ խորին յարգանքով

Գէորգ Զ

Ծայրագոյն Պատրիարք-Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
ՀԱՍ. ֆ. 823, ց. 1, գ. 105, թթ. 1–10: Բնագիր: Մեքենագիր:

Թիվ 4

Մեծայարգ Տիար Ալէքս Մանուկեան³⁴

Նախագահ Հ.Բ.Ը. Միութեան Կեդրոնական Վարչութեան

9 ապրիլի 1954

ՆԻԻ-ԵՈՐՔ

Ներփակ ուղարկում ենք Ձեզ Սփիւռքի մի շարք հայկական թերթերի եւ ամսագրերի ցուցակը, որոնց ցանկանում ենք բաժանորդագրուել:

Հաճեցէք անհրաժեշտ կարգադրութիւնն անել՝ ընթացիկ 1954 տարուայ յունուարի 1-ից Մեզ բաժանորդագրելու նշուած թերթերին ու ամսագրերին եւ ուղարկելու անձամբ Մեր հասցեով:

³⁴ Ալէք Մանուկեան (1901–1996) – 1953-ից՝ ՀԲԸՄ նախագահ, Հայաստանի ազգային հերոս (1994):

Բաժանորդագրությունները կատարեցէք Ձեզ մօտ Մեր ունեցած գումարների հաշուին:

Հայրապետական օրհնություններով՝

ԳԵՈՐԳ Զ.

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱԱ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 125, թ. 6: Մեքենագիր: Բնագիր:

ԹԻՎ 5

ԽՍՀՄ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻՆ

Մեզ մասնավորապես անհանգստացնում է մեր սիրելի զավակների ճակատագիրը, որոնց գոյությունն ակնհայտ սպառնալիք է սպառնում. ա. «Էջմիածին» ամսագիրը, եւ բ. Հոգեւոր Ակադեմիան: Տպագրության թանկության, իրացման-վաճառքի կազմակերպչա-տեխնիկական դժվարությունների շնորհիվ «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակությունը դեֆիցիտային է, եւ հոգու այրող ցավով ստիպված եմ փակել մեր օրգանը, որն արտասահմանյան հոտի հետ բարոյա-քաղաքական կապի հիմնական աղբյուր եւ խորհրդամետ քարոզչության արդյունավետ զենք էր: Մեր ամսագիրն, ըստ էության, արտասահմանյան հայերի շրջանում բավականին հեղինակավոր հասարակական-քաղաքական հրատարակություն էր: Բարոյա-քաղաքական արդյունավետությունը եւ հեղինակությունը, ցավոք, նյութապես ամենեւին էլ չփոխհատուցվեցին: Մենք ժամանակին սեփական տպարանի ստացման եւ կազմակերպման հույս ունեինք, որը ազգային-եկեղեցական ժողովում սիրիահայ պատգամավորներից մեկը հանդիսավոր խոստացել էր, սակայն, ցավոք, տարիներն անցան եւ անցնում են, իսկ խոստացված տպարանը չկա, հավանաբար խոչընդոտները քաղաքական բնույթի են եւ կապված հակախորհրդային ուժերի քաղաքական սադրանքների հետ:

Չնայած այդ ամենին եւ ցանկացած դժվարությունների ու խոչընդոտների, մենք ամենայն մարդկային հնարավորինս անում ենք «Էջմիածին» ամսագրին եւ Հոգեւոր Ակադեմիային սպառնացող վտանգից փրկվելու համար: Առանց դրանց էջմիածնի Պատրիարքարանն աննկատ կվերածվի մասնավոր վանական համայնքի՝ ի ուրախություն արտասահմանյան հակախորհրդային կենտրոնախույս շրջանակների:

էջմիածնի Պատրիարքարան-Կաթողիկոսարանը բազմաթիվ պահանջներ եւ հոգսեր ունի, որոնք կայուն եւ մեծ միջոցներ են պահանջում: Սակայն, ներկայումս հիմնական խնդիրն Ազգային-կրոնական կյանքի նշյալ երկու օջախների փրկությանն է:

Միշտ Մեր բոլոր եկեղեցական կարիքներով արտասահմանյան հայերին դիմելը ներկայումս քաղաքականապես աննպատակահարմար եւ բարոյապես մանրախնդիր ենք համարում: Դրա համար դիմում ենք Մեր Կառավարությանը հույսով, որ նա չի մերժի իր օգնությամբ: «էջմիածին»-ի եւ Հոգեւոր Ակադեմիայի փրկության համար նվազագույնը տարեկան 500 000-ական ռուբլի է պահանջվում: Մենք խնդրում ենք ԽՍՀՄ Մինիստրների Սովետին հինգ տարով տարեկան այդ գումարով ապահովել: Որպես այդ օգնության համար Մեր երախտագիտության հավաստիք Մենք մեր կողմից Մեր Կառավարությանը տարեկան 10 000 դոլար կտրամադրենք:

Մենք մշտապես օգտվել եւ անկեղծորեն թանկ ենք գնահատել Մեր անձի հանդեպ Խորհրդային Կառավարության վստահությունը: Ձեր օգնության մեջ էջմիածնի Պատրիարքարան-Կաթողիկոսարանը տեսնում է հայկական եկեղեցու եւ Խորհրդային Հայրենիքին ու Խորհրդային Ժողովրդին անկեղծորեն նվիրված նրա զառամյալ Պատրիարք-Կաթողիկոսի հանդեպ Մեր Կառավարության եւ նրա Մեծ Առաջնորդի վստահության նոր ապացույցը:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս-Գերագույն Պատրիարք Գեորգ VI [ստորագրություն]

[ԱՆԺԱՄԿԵՏ]

ՀԱՍ, ֆ. 1, ց. 32, գ. 97, թթ. 28–30: Մեխնագիր: Բնագիր: Թարգմ. ռուս.:

Շարունակությունը հաջորդիվ

